

شیوع مصرف مواد در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر رشت

دکتر کیومرث نجفی*، دکتر فرهاد آوخ**، دکتر سیدمحمد رسول خلخالی***،
دکتر فاطمه نظیفی****، حسن فرهی*****، دکتر مقصود فقیرپور*****

چکیده

مقدمه: این بررسی با هدف تعیین شیوع مصرف مواد در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر رشت انجام شده است. مواد و روش کار: این پژوهش به روش توصیفی-منطقی انجام شد و آزمودنی‌های پژوهش ۱۴۷۴ دانش‌آموز دبیرستان‌های شهر رشت بودند که در سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲ به شیوه‌ی نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه‌ای بود که پس از انجام بررسی رهنما برای بررسی مصرف مواد تدوین گردید. پرسش‌نامه‌ها به صورت خودگزارش پاسخ داده شدند. داده‌های گردآوری شده به کمک روش‌های آمار توصیفی و آزمون آماری χ^2 و تحلیل گردیدند. یافته‌ها: شیوع طول عمر دست‌کم یک‌بار مصرف یک ماده با احتساب سیگار ۲۳/۳٪ و بدون آن ۱۳/۱٪ و در دختران و پسران با احتساب سیگار به ترتیب ۱۴/۴٪ و ۳۲٪ و بدون در نظر گرفتن سیگار به ترتیب ۶/۲٪ و ۱۹/۷٪ بود. فراوانی نسبی دست‌کم یک‌بار مصرف هر یک از مواد در طول عمر به این ترتیب بود: سیگار ۱۸/۳٪، الکل ۱۲/۶٪، تریاک ۱/۴٪، حشیش ۱/۳٪، اکستازی ۰/۷٪ و هرویین ۰/۳٪. بیشترین انگیزه‌ی نخستین مصرف مواد، ارضای حس کنجکاوی بیان شد. بین مصرف مواد و جنس آزمودنی‌ها ارتباط معنی‌دار آماری وجود داشت. نتیجه‌گیری: مصرف سیگار و الکل در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر رشت شایع است و شیوع آنها در دانش‌آموزان پر بیشتر می‌باشد.

کلیدواژه: همه‌گیرشناسی، مصرف مواد، الکل، دانش‌آموزان دبیرستانی، رشت

مقدمه

دارند (هولار^۱ و مور^۲، ۲۰۰۴).
سن شروع مصرف مواد در کشور ما پایین آمده است. براساس آمار مراجعان به مراکز بازپروری (خودمعرف)، طی سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۷۵ سهم کسانی که پیش از ۱۰ سالگی مصرف مواد مخدر را آغاز کرده‌اند از تقریباً صفر در سال ۱۳۷۵ به ۱/۲٪ در سال ۱۳۷۷ رسیده است. سهم کسانی که اعتیاد آنها پیش از ۱۵ سالگی یا بین ۱۹-۱۵ سالگی آغاز شده، تنها طی ۲ سال به ترتیب از حدود ۱٪ به ۳/۳٪ و از ۱۲٪ به ۲۲/۲٪ افزایش یافته است. به بیان دیگر، در سال

مصرف سیگار، الکل و سایر مواد در نوجوانان یک خطر مهم به‌شمار می‌رود. مصرف این مواد با افزایش احتمال خودکشی، دیگراکشی، حوادث خطرناک در جوانی و نوجوانی و افزایش خطر بیماری‌های قلبی و سرطان در بزرگسالی همراه است (مرکز کنترل و پیش‌گیری بیماری‌ها^۱، ۲۰۰۳). نوجوانانی که سیگار، الکل و سایر مواد به‌کار می‌برند بیشتر از سایر دانش‌آموزان ترک تحصیل می‌کنند، کمتر وارد دانشگاه می‌شوند و موفقیت تحصیلی کمتری

* روانپزشک، استادیار دانشگاه علوم پزشکی گیلان، رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا (نویسنده مسئول). E-mail: K-najafi@gums.ac.ir
** دستیار روانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی گیلان، رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا.
*** روانپزشک، استادیار دانشگاه علوم پزشکی گیلان، رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا.
**** پزشک عمومی، رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا.
***** کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، مربی دانشگاه گیلان، رشت، خیابان ۱۵ خرداد، بیمارستان شفا.
***** دکتری روانشناسی، استادیار دانشگاه گیلان، رشت، میدان فرهنگ، اداره کل آموزش و پرورش استان گیلان.

۱۳۷۵ تنها ۱۳٪ افراد مراجعه‌کننده به مراکز خودمعرف پیش از ۱۹ سالگی گرفتار اعتیاد شده بودند و این رقم در سال ۱۳۷۷ به ۲۵/۵٪ رسیده است (رئیس‌دانا و غروی، ۱۳۸۰). در پژوهشی که با ۲۰۰ نفر از دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز به صورت گزارش فردی انجام شد، مصرف در طول عمر برای تریاک یک نفر (۰/۵٪)، برای الکل ۷ نفر (۳/۵٪) و برای هروین، مورفین و حشیش صفر گزارش گردید و تنها ۲ نفر (۱٪) در زمان انجام بررسی مصرف‌کننده‌ی الکل بودند (رحیمی موثر، ۱۳۸۳). در بررسی دیگری که دو سال بعد در همین شهر انجام شد، ۳۰/۲٪ دانش‌آموزان مقطع دبیرستان در شیراز دست‌کم یک‌بار مصرف یک ماده را یادآور شدند و ۲۵٪ آنها سیگار، ۹/۶٪ الکل، ۳/۵٪ تریاک، ۲/۸٪ حشیش، ۱٪ ماری‌جوآنا و ۲٪ مصرف هروین را گزارش نمودند (احمدی و حسنی، ۲۰۰۳).

این پژوهش با هدف بررسی همه‌گیرشناسی مصرف مواد در دانش‌آموزان شهر رشت انجام شده است. امیدواریم نتایج این پژوهش بتواند مسئولین امر را در تدوین برنامه‌های مؤثر پیش‌گیری از اعتیاد و بهبود وضعیت بهداشت روانی نوجوانان و جوانان یاری نماید و ذهنیت دست‌اندرکاران بهداشتی را در مورد این موضوع ارتقا دهد.

مواد و روش کار

این پژوهش یک بررسی توصیفی و مقطعی^۱ است. ۱۵۰۰ دانش‌آموز به شیوه‌ی نمونه‌گیری خوشه‌ای - تصادفی انتخاب گردیدند و پرسش‌نامه‌ها در میان آنها توزیع شد که ۱۴۷۴ نفر پرسش‌نامه‌ها را به‌طور کامل پاسخ دادند.

ابزار گردآوری اطلاعات یک پرسش‌نامه‌ی بدون نام جمعیت‌شناختی و دارای پرسش‌هایی درباره‌ی مصرف مواد بود. پژوهشگران پرسش‌نامه‌ی یادشده را برای سنجش متغیرهای جمعیت‌شناختی و مصرف مواد (تریاک، هروین، حشیش، الکل، اکستازی و سیگار) تدوین نموده، در اختیار پنج نفر از استادان روانپزشک و روانشناس بالینی گذاشته، نظریه‌های ایشان را در پرسش‌نامه اعمال کردند. این پرسش‌نامه دارای ۱۳ پرسش است؛ هفت پرسش برای به‌دست آوردن ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و سابقه‌ی خانوادگی

مصرف مواد و شش پرسش در مورد این که آیا تاکنون سیگار، حشیش، الکل، تریاک، هروین و اکستازی مصرف کرده‌اند یا خیر. در صورت مثبت بودن پاسخ در مورد هر ماده، دانش‌آموزان باید به پرسش‌هایی درباره‌ی زمان آغاز مصرف، مکان، انگیزه و روش به‌دست آوردن ماده، چگونگی مصرف و آخرین مصرف پاسخ می‌دادند. این پرسش‌نامه بین ۱۲۰ دانش‌آموز از چهار کلاس در دو دبیرستان (۶۵ پسر و ۵۵ دختر) در دو مرحله و به‌فاصله دو هفته اجرا شد و ضریب همبستگی ۰/۶۶ به‌دست آمد. سپس همکاران اجرایی طرح (شامل روانشناس بالینی و پزشک عمومی) به مدارس شرکت‌کننده در طرح مراجعه نموده، به اجرای گروهی پرسش‌نامه پرداختند. داده‌ها به‌کمک آمار توصیفی و آزمون آماری χ^2 دو تحلیل گردیدند.

یافته‌ها

از ۱۵۰۰ پرسش‌نامه‌ی تکمیل شده، ۲۶ پرسش‌نامه که به دو ماده یا بیشتر پاسخ نداده بودند به دلیل ناکامل بودن کنار گذاشته شدند. از ۱۴۷۴ دانش‌آموز شرکت‌کننده در طرح، ۷۲۳ نفر دختر و ۷۵۱ نفر پسر بودند. ۵۳۵ نفر سال اول، ۳۹۲ نفر سال دوم، ۴۲۹ نفر سال سوم و ۱۱۸ نفر دانش‌آموز مقطع پیش‌دانشگاهی بودند. ۹۵٪ دانش‌آموزان در فاصله‌ی سنی ۱۴ تا ۱۷ سال قرار داشتند.

از دانش‌آموزان شرکت‌کننده در طرح ۳۴۴ نفر (۲۳/۳٪) مصرف دست‌کم یک ماده را در طول عمر با احتساب سیگار و ۱۹۳ نفر (۱۳/۱٪) مصرف دست‌کم یک ماده را در طول عمر بدون احتساب سیگار گزارش کردند.

فراوانی نسبی دست‌کم یک بار مصرف مواد در طول عمر با احتساب سیگار در دختران ۱۴/۴٪ و در پسران ۳۲٪ ($p < ۰/۰۰۱$)، $\chi^2 = ۶۲/۶۰$ و بدون در نظر گرفتن سیگار به ترتیب ۷۲٪ و ۱۹/۷٪ ($p < ۰/۰۰۱$)، $\chi^2 = ۵۷/۶۷$ گزارش شد که به‌طور معنی‌داری در پسران بیشتر بود.

فراوانی نسبی دست‌کم یک بار مصرف هر یک از مواد در طول عمر، در جدول ۱ مشاهده می‌شود.

جدول ۱- فراوانی مطلق و نسبی دست‌کم یک‌بار مصرف هر یک از مواد در دانش‌آموزان مورد بررسی برحسب جنس (n=1474)

مصرف ماده	دختر		پسر		جمع
	فراوانی (%)	فراوانی (n)	فراوانی (%)	فراوانی (n)	
سیگار	۸۹ (۱۲/۳)	۱۸۱ (۲۴/۱)	۲۷۰ (۱۸/۳)		
الکل	۳۷ (۵/۳)	۱۴۹ (۱۹/۷)	۱۸۶ (۱۲/۶)		
حشیش	۳ (۰/۴)	۱۷ (۲/۳)	۲۰ (۱/۳)		
تریاک	۹ (۱/۳)	۱۲ (۱/۵)	۲۱ (۱/۴)		
هروین	۲ (۰/۳)	۲ (۰/۳)	۴ (۰/۳)		
اکستازی	۴ (۰/۶)	۵ (۰/۷)	۹ (۰/۷)		

فراوانی نسبی طول عمر مصرف مواد با احتساب سیگار در دختران دانش‌آموز دبیرستان‌های دولتی ۱۳/۶٪ و غیرانتفاعی ۲۶/۱٪ بود که به‌طور معنی‌داری در مدارس غیرانتفاعی شیوع بیشتری داشت ($\chi^2=4/49, p<0/05$)، ولی فراوانی نسبی مصرف مواد و سیگار در پسران دانش‌آموز مدارس دولتی و غیرانتفاعی تفاوت معنی‌داری نداشت.

فراوانی نسبی مصرف مواد در پسران از سال اول تا پیش‌دانشگاهی سیر رو به افزایش داشت ($p<0/0001$)، $\chi^2=37/21$ ، ولی در دختران با افزایش سال تحصیلی، فراوانی نسبی مصرف مواد و سیگار کاهش یافته بود و البته این کاهش از نظر آماری معنی‌دار نبود.

۱۲/۳٪ دختران و ۲۴/۱٪ پسران مصرف سیگار را گزارش کردند که به ترتیب ۱۱/۳٪ و ۲/۵٪ آنها، مصرف‌کننده‌ی روزانه‌ی سیگار بودند.

مهم‌ترین انگیزه‌ی نخستین مصرف سیگار، الکل، حشیش، اکستازی و تریاک ارضای حس کنجکاوی، کسب لذت، تشویق دوستان و از بین بردن ناراحتی گزارش شد.

بحث

در این بررسی فراوانی نسبی طول عمر دست‌کم یک‌بار مصرف در پسران برای سیگار ۲۴/۱٪، الکل ۱۹/۷٪، حشیش ۲/۳٪، تریاک ۱/۵٪، هروین ۰/۳٪ و اکستازی ۰/۷٪ و در

دختران برای سیگار ۱۲/۳٪، الکل ۵/۳٪، تریاک ۱/۳٪، اکستازی ۰/۶٪، حشیش ۰/۴٪ و هروین ۰/۳٪ به‌دست آمد که با یافته‌های تایلور و همکاران (۲۰۰۳) در شهر دوربان آفریقای جنوبی تا حدودی تفاوت دارد. هم‌چنین با یافته‌های گرا^۱ و زایموویک^۲ (۱۹۹۹) که مصرف الکل، حشیش و اکستازی را به میزان دست‌کم یک‌بار در طول عمر توسط دانش‌آموزان ایتالیا به ترتیب در ۲۷/۵٪، ۲۷/۱٪ و ۵/۵٪ گزارش نموده بودند، هم‌سویی ندارد. در بررسی دیگری ۴۰٪ دانش‌آموزان سال آخر آمریکایی مصرف ماری‌جوآنا، ۸۵٪ مصرف الکل را دست‌کم یک بار در عمر و ۳۲٪ دوره‌های می‌گساری مفرط را گزارش کردند (سادوک^۳ و سادوک، ۲۰۰۳). در شیراز مصرف دست‌کم یک‌بار سیگار ۲۵/۴٪، الکل ۹/۶٪، مواد افیونی ۳/۵٪، حشیش ۲/۸٪، هروین ۲٪ و مورفین ۰/۸٪ گزارش شد (احمدی و حسینی، ۲۰۰۳) و در ترکیه مصرف دست‌کم یک بار سیگار ۵۵/۹٪، الکل ۴۵٪، حشیش ۴٪، هروین ۲/۵٪ و اکستازی ۲/۵٪ گزارش گردید (اگل^۴ و همکاران، ۲۰۰۴).

این بررسی بیشترین میزان شیوع مصرف مواد را در دانش‌آموزان دبیرستانی رشت، در هر دو جنس مربوط به سیگار و پس از آن الکل نشان داد.

در این بررسی مانند سایر بررسی‌های انجام شده در ایران و سایر کشورها فراوانی مصرف سیگار و مواد در پسران دانش‌آموز بیشتر از دختران دانش‌آموز بود (دمیچلی^۵، فرمیچنی^۶، ۲۰۰۴، احمدی و حسینی، ۲۰۰۳؛ تایلور و همکاران، ۲۰۰۳؛ ادک- اوگوند^۷ و باند- لیک^۸، ۱۹۹۹).

کمتر گزارش کردن مصرف مواد در بررسی‌های همه‌گیرشناختی مصرف مواد مسئله شایعی است، بنابراین به‌نظر می‌رسد شیوع واقعی مصرف مواد در دانش‌آموزان دبیرستانی بیشتر از میزانی باشد که در بررسی حاضر گزارش شده است. از آن‌جا که این پژوهش محدود به شهر رشت می‌باشد نمی‌توان آن را به همه‌ی دانش‌آموزان ایرانی تعمیم داد. به‌دلیل اهمیت مصرف سیگار و مواد در نوجوانان و

psychosocial, health, demographic and behavioral characteristics. *Addiction*, 99, 570-578.

Gerra, G., Zaimovic, O., & Rizzi, M. (1999). *Substance abuse among secondary-school students and its relationship with social coping and treatment*. Bulletin on Narcotics 1999. United Nations Office on Drugs and Crime Website Available at: <http://www.Unodc.org/unodc/en/bulletin-1999-01-1>.

Hollar, D., & Moore, D. (2004). Relationship of substance use by students with disability to long-term educational, employment, and social outcomes. *Substance Use & Misuse*, 39, 931-962.

Moosavi, G. (2000). *Substance use in Iranian high school students*. Presented at the fourth Iranian seminar on children and adolescents mental health, Zanjan, Iran. Oct. 18-20.

Odek-Ogunde, M., & Pande-Leak, D. (1999). Prevalence of substance use among students in a Kenyan university: A preliminary report. *East African Medicine Journal*, 78, 301-306.

Ogel, K., Corapcioglu, A., Sir, A., Tamar, M., Tot, S., Dogan, O., Uguz, S., Yenilmez, C., Bilici, M., Tamar, D. I., & Iman, O. (2004). Tobacco, alcohol and substance use prevalence among elementary and secondary school students in nine cities of Turkey. *Turkish Psichiatri & Derg*, 15, 112-118.

Sadock, B. J., & Sadock, V. A. (2003). *Synopsis of psychiatry*, (8th ed.). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins. (p.p. 380-470).

Taylor, M., Jinabhai, C. C., Naidoo, K., Kienschmidt, I., & Olmini, S. B. (2003). An epidemiological perspective of substance use among high school pupils in rural Kwazulu-Natal. *Southern African Medicine Journal*, 93, 136-140.

تفاوت الگوی مصرف در هر جامعه که متأثر از باورها و ساختار فرهنگی آن جامعه است، بررسی‌های دوره‌ای درباره‌ی همه‌گیرشناسی این پدیده ضروری است.

دریافت مقاله: ۱۳۸۳/۱۰/۱۹؛ دریافت نسخه‌ی نهایی: ۱۳۸۴/۲/۳؛ پذیرش مقاله: ۱۳۸۴/۲/۷

منابع

آتشین، ش. (۱۳۸۰). *انواع مواد مخدر، ماه اعتیاد، جامعه*. تهران: انتشارات گوهر منظوم، (صص ۱۲۰-۶۰).

رئیس‌دانا، فریبرز؛ غروی، احمد (۱۳۸۰). بازار مصرف مواد مخدر در ایران و تهران. *فصلنامه علمی رله اجتماعی*، سال اول، شماره ۱، ۸۰-۷۴.

Ahmadi, J., & Hasani, M. (2003). Prevalence of substance use among Iranian high school students. *Addictive Behaviors*, 28, 375-379.

Ahmadi, J., Raysi, T., & Alishahi, M. (2003). Analysis of substance use by primary school students. *German Journal of Psychiatry*, 3, 56-59.

Baus, J., Kupek, E., & Pires, M. (2002). Prevalence and risk factors associated with drug use among school students, Brazil. *Revistade Saude Publica*, 36, 40-46.

Bukstein, O. (1997). Practice parameters for the assessment and treatment of children and adolescents with substance use disorders. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 140-156.

Center for Disease Control and Prevention (CDCP). (2003). Tobacco, alcohol, and other drug use among high school students in Bureau of Indian-funded schools-United States, 2001. *MMWR Morbidity and Mortality Weekly Report*, 52, 1070-1072

De Micheli, D., & Formigoni, M. L. (2004). Drug use by Brazilian students: Associations with family,